

EKOLOJİK PSİKOLOJİDE BİR YÖNTEM

Dr. Ali DÖNMEZ

Psikoloji Dergisinde (Haziran 1979 sayısı) yayınlanan bir makalede psikolojide ekolojik yaklaşım genel çizgileriyle tanıtılmaya çalışılmıştı. O makalenin bir uzantısı olan bu yazıya gene ekolojik psikolojiyi tanıtan kısa bir özetle başlamak yerinde olacaktır.

Psikolojiye 1940'larda girmeye başlayan ekolojik (çevresel) yaklaşımın temel amacı molar (anlamalı bir bütün oluşturan en yalın) insan davranışını onu üreten ekolojik (doğal) çevre koşulları içinde araştıracının etki ve katkısı olmaksızın gözlemek ve incelemektir. Ekolojik çevre; a) bireylerin dışında, fakat b) kişinin anlamalı bütünler oluşturan en yalın (molar) davranışlarıyla iç içe olan, ve c) yapı ve dinamiği ile bu davranışları yöneten kurallara uymayan kurallara göre işlev yapan bir bütündür (Barker,1968). Bir yerleşim merkezi (bir köy ya da kasaba) böyle bir bütün, bir ekolojik çevredir. Bu bütün kendini başka bütünlerden ayıran bir sınır içerisinde, birbirleriyle etkileşimde bulunan öğelerden oluşur. Ancak davranışın doğal fakat bu kadar büyük bir çevre içinde sistematik olarak gözlenip incelenebilmesinin çok güç olduğu açıktır. Bu yüzden ekolojik psikoloji sistematik gözlem ve incelemeye elverişli, psikolojik açıdan önemli, bilimsel olarak yeterli daha küçük çevre birimlerini araştırmış ve bulmuştur. Bunlar davranış alanlarıdır (Davranış alanlarının tanımı için bak. Dönmez 1979). Bir yerleşim merkezindeki kahvehanelerden, berber dükkânlarından, bakkal dükkânlarından, yeri, zamanı ve programı önceden belirlenmiş toplantılardan v.b. her biri bir davranış alanı olabilir. Öyleyse bir yerleşim merkezi (doğal çevre) davranış alanlarından oluşur.

Ekolojik psikolojide davranışın doğal çevresi içinde gözlenip incelenmesi amacına hizmet eden üç temel yöntem vardır; Dav-

ranış Alanları Tarama Yöntemi, Etkinlik Alanı Tarama Yöntemi ve Specimen Kayıt Yöntemi. Bu yazıda bunlardan ilki tanıtılacaktır.

DAVRANIŞ ALANLARI

TARAMA VE İNCELEME YÖNTEMİ

Davranış Alanları Tarama Yöntemi üç temel aşamadan oluşur: 1) tüm olası davranış alanlarının derlenmesi ve dizelgelenmesi (listelenmesi); 2) sıkı bir denetimden sonra davranış alanı ölçütlerine uymayan bütün olası davranış alanlarının dizelgeden atılması; 3) geri kalan davranış alanlarının ekolojik psikoloji yöntemleriyle betimlenmesi.

Bir davranış alanı taraması genellikle 1 yıllık bir süre için çevrenin gözlenip kayıt edilmesini gerektirir.

Olası davranış alanlarının derlenmesi

İlk aşama belli bir ekolojik çevre içerisindeki tüm olası davranış alanlarının ortaya çıkarılması, derlenmesi ve dizelgelenmesi aşamasıdır. Bunlar davranış alanının tanımına uyar görünen ama bu uygunluğu henüz kesinleşmemiş olası davranış alanlarıdır. Böyle bir belirleme, derleme ve dizelgeleme işlemine fizik çevrenin araştırılmasıyla başlanabilir; yalnızca sokakların kabaca bir taranmasıyla bütün duvarlanmış, çitlenmiş kısaca çevrilmiş alanların pek çoğu gözlenip kaydedilebilir. Davranış alanları çoğunluk kapı ve pencerelerdeki işaret ve belirtilerden tanınırlar. Eğer varsa araştırılan yerleşim merkezinin ayrıntılı plan ve haritalarından da olası davranış alanlarının saptanmasında yararlanılabilir.

Haberleşme olanaklarının bol olduğu yerleşim merkezlerinde yerel gazeteler, telefon rehberleri, örgüt programları, afişler ve diğer yerel belgeler ilk dizelgeye (listeye) alınabilecek bir çok olası davranış alanına ilişkin ilk kaba bilgileri verebilir.

Haberleşme olanaklarının kısıtlı olduğu yerleşim merkezlerinde de yöreleri hakkında bilgi sahibi olan, toplumda önder durumunda bulunan kişilerden yararlanılabilir. Bekçiler, muhtarlar, ihtiyar heyeti üyeleri, belediye reisi, banka müdürleri, gönüllü örgüt önderleri v.b. böyle kişiler arasındadırlar.

Sonuç loarak, ilk aşamada davranış alanı tanımına uya-
bilecek tüm yerleşim merkezi parçacıklarından oluşan bir di-
zelge yapılır.

Davranış alanı ölçütlerine uymayan alanların dizelgeden atılması

İkinci aşama, ilk dizelgeden davranış alanı ölçütlerine uy-
mayan yerleşim merkezi parçalarının (olası davranış alanları-
nın) çıkarılıp atılması aşamasıdır. Herhangi bir yerleşim mer-
kezi parçasının davranış alanı olarak dizelgede kalabilmesi için
üç sınımadan geçmesi gerekir :

1. Yapı Testi .

Bu testle bir yerleşim merkezi parçasının bir davranış
ortam düzenlemesi olup olmadığına bakılır. Böyle bir dü-
zenleme içinse aşağıdaki önkoşullar aranır:

a) Kalıcı davranış kalıbı ya da kalıplarının olması. Bir ekolo-
jik çevrede (örneğin bir köyde) yeri, zamanı ve programı öncē-
den belli olmayan, anlık, katılan kişi ya da kişilerin özelliklerine
bağlı tepki örüntüleri gözlenebilir. Örneğin, yazarın tanıdığı bir
köyde, gençler arasında kahvehane önlerinde, köy meydan-
larında, yollarda guruplar halinde iken tutuluveren güreşlere
rastlanır ve bunlar gerek genç gerekse yaşlı köy erkeklerinin
önemli eğlencelerinden birini oluştururlar. Ancak böyle bir
güreş olayı çok sık görülmesine ve oldukça çok sayıda izleyici
toplamasına karşın yeri ve zamanı önceden belirlenmeyip guru-
bun keyif ve mizacına bağli olduğu için bir davranış-ortam dü-
zenlemesi sayılmaz. Böyle bir yerleşim merkezi parçası ilk dizel-
geden atılmak zorundadır. Kalıcı davranış kalıbı (örnekte, gü-
reş tutmak) davranış alanına girip çıkan kişilerin kişiliklerine
bağli değildir; kişilerin geçici olmasına karşın, davranışlar yer-
leşim merkezi parçasının kalıplaşmış öğeleri olarak kalıcı
lık gösterirler.

Öte yandan bu güreşler düğünlerin arkasından tutulsa, top-
luluğun kültürü içinde kurumlaşsa, belli kişi ya da kişilerce ör-
gütlemesi üstlenilse, o zaman bir davranış-ortam düzenlemesi
olduğu söylenebilir ve dizelgede bırakılabilirdi. Çünkü, bu du-
rumda kişiler, kimler olurlarsa olsunlar, mizaçları ne loursa
olsun güreşler tutulacaktır.

b) Belli bir yer ve zamanda oluşması. Yukarıdaki örnekte değinilen davranış her düğünden sonra olsaydı bu bize zaman boyutunu verecekti. Burada önemli olan bir davranış alanının oluş (başlangıç ve bitiş) zamanının (yani zamansal sınırlarının) çevredeki tüm ya da belli kişilerce önceden bilinmesidir. Örneğimizdeki güreş davranışının başlama ve bitiş zamanının ilanı düğün sahibi tarafından yapılacaktır.

Diğer yandan ekolojik çevre birimlerinin davranış alanı olarak kabul edilebilmeleri için bunların yerlerinde belirlenmiş olması gerekir. Sözü ettiğimiz güreş köy meydanında yapılsa idi bu bize yer boyutunu verecekti. Burada önemli olan davranışın geçtiği, oluştuğu alanın fiziksel sınırlarının ve yerinin belirlenmiş olmasıdır.

c) Davranış ve ortamın eşyapısal olması. Davranışla bu davranışın içinde oluştuğu ortam arasında oranlı bir denklik, uyum ya da eşyapısallık vardır. Ancak buradaki eşyapısallık, davranış alanının fiziksel yapısı ve konumu ile onun kullanan kişilerin fiziksel konumu arasındaki yapısal uyum anlamındadır. Örneğin, dikdörtgen biçiminde bir ilkokul sınıfında (ortam), sıralar, karatahta, ve öğretmen masasının konuş biçimi (ortam) ders dinleyen öğrencileri yüzleri öğretmene ve karatahtaya dönük olarak oturmaya zorlamıştır. Öyle ise bir davranış alanının fiziksel yapısı ile içinde oluşan davranış birbirlerinden bağımsız olarak düzenlenemezler. Aralarında birbirlerini kolaylaştırıcı yönde bir etkileşim ve zorunlu bir uyum vardır.

2. Dinamik Testi

Yapı testini geçen olası davranış alanlarına dinamik testi uygulanabilir. Bu testle birbiriyle ilintili, iç içe olan davranış-ortam düzenlemelerinin ayrı ayrı davranış alanları mı, yoksa birlikte tek bir davranış alanı mı oluşturdukları saptanır. Örneğin, bir lokanta ile lokanta içinde yer alan mutfağı ele alalım. Lokanta ve mutfak ayrı iki davranış alanı mıdır- lar, yoksa bu iki parça tek bir davranış alanı mı oluşturmaktadırlar? Diğer bir deyişle, birbirleriyle ilintili, iç içe görülen olası davranış alanları arasındaki bağımlılık ya da etkileşimin derecesi 7 bakımdan Barker'ın (1968) geliştirdiği 7 bölümlü ölçekler üzerinde saptanır. Bu ölçeklerde en yüksek bağımlılık değeri 1 en düşük bağımlılık değeri ise 7'dir. Daha sonra, yedi ölçmeden elde edilen değerler toplanır. Eğer, toplam 21'in üye-

rinde ise değerlendirmeye konu olan iki çevre parçası örneğin, bir kahvehane ile ona bitişik bakkal dükkânı ayrı ayrı birer davranış alanı sayılacak kadar birbirlerinden bağımsızdırlar ve öyle alınırlar. Öte yandan toplam 21 ya da 21'den düşükse iki yerleşim merkezi parçası, örneğin bir lokanta ile onun içinde yer alan mutfak tek bir davranış alanı sayılacak kadar birbirlerine bağımlıdırlar ve öyle kabul edilirler. Birbirleriyle ilintili görülen iki olası davranış alanı arasındaki bağımlılık aşağıdaki alanlarda saptanır :

a) Davranışsal bağımlılık. Değerlendirmeye konu olan herhangi iki yerleşim merkezi parçasından birine A diğeri B dersek; davranışsal bağımlılık saptamasında A'daki davranışın B'de ya da B'deki davranışın A'da doğrudan etki derecesi davranışsal bağımlılık olarak tanımlanabilir. Örneğin, A'da başlayan davranış B'de sonuçlanabilir ya da A'daki davranışın fizik sonuçları B'ye yayılabilir. Mutfaktaki pişirme davranışının lokantaya servis yapmakla sonuçlanması ve mutfakta pişen yemek kokularının lokantaya yayılması gibi.

b) Nüfus bağımlılığı. A'ya giren kişilerin B'ye de girme dereceleridir. Örneğin, ne dereceye kadar bir kahvehaneyi kullanan, oraya girip çıkan kişiler bitişikteki dükkâna da girmekte ve oradan alış-veriş etmektedirler?

c) Davranış neselerine dayalı bağımlılık. A ve B'nin aynı ya da benzer davranış neselerini kullanma dereceleridir. Örneğin, lokanta ve mutfak ne ölçüde çatal, bıçak, tabak, tencere, masa ve sandalye gibi davranış neselerini ortak kullanmaktadırlar?

d) Önderlik bağımlılığı Ne ölçüde A'nın önderleri B'nin de önderleridir? Örneğin, kahvehanenin önderleri ne ölçüde bitişikteki bakkal dükkânının da önderleridir? İkisini işletenler de aynı kişiler midir?

e) Yersel bağımlılık, A ve B'nin yakınlık ya da aynı yerdelik derecesi. Örneğin, kahvehane ile bakkal dükkânı, lokanta ile mutfak fizik olarak ne ölçüde birbirlerine yakındırlar?

f) Zamansal yakınlığa dayalı bağımlılık. A ve B'nin aynı zamanda ya da yakın zamanlarda oluşma derecesi.

g) Davranış mekanizmaları bağımlılığı A ve B'de yer alan davranış mekanizmalarının benzerlik derecesidir. Bağımlılık puanı aşağıda verilen davranış mekanizmalarından bağımlılık

derecesi aranılan iki çevre parçasından birinde olup diğerinde olmıyanların sayısı saptanarak elde edilir.

Ağır fiziksel iş yapma	Düşünme
El ile işlem	Yemek yeme
Konuşma	Okuma
Şarkı söyleme	Duygulanma
Yazma	Dokunma yoluyla algılama
Gözleme	
Dinleme	

Yapı testinden sonra dinamik testinide geçen olası davranış alanları bundan sonraki işlemlere konu olacak kesin davranış alanları dizelgesini oluştururlar. Daha önce belirttiğimiz gibi yukarıda sözü edilen 7 bağımlılık derecesinden her biri bir ölçek üzerinde saptanır. Bu ölçek 1'den 7'ye kadar bölümlenmiştir; en düşük bağımlılık derecesi 1, en yüksek bağımlılık derecesi ise 7'dir. Karşılaştırılan her iki davranış alanı için 7 bağımlılık derecesi toplanır. Eğer toplam 21'in üstünde ise parçalardan herbiri başlıbaşına bir davranış alanı sayılacak kadar birbirlerinden bağımsızdırlar. Toplam 21 ya da daha düşükse karşılaştırılan iki olası davranış alanı tek bir davranış alanı sayılacak kadar birbirlerine bağımlıdırlar. Yapı testi, dinamik testi ve bu teste ilişkin bağımlılık ölçekleriyle bağımlılık derecelerini saptama işlemleri hakkında daha ayrıntı bilgi Barker (1968) ve Gürkaynak'ta (1979) bulunabilir.

Davranış Alanlarının Betimlenmesi

Davranış alanları tarama ve incelemesinde son aşama davranış alanlarının taşıdıkları bazı özayrıtkanlıklara, göre betimlenmesidir.

Ekolojik psikolojinin belkide en güçlü yönü, yerleşim merkezlerindeki sosyal yaşantıyı öznel algılamalara dayalı anlatımdan kurtarıp bu tür betimlemelere bir dereceye kadar nesnellik kazandırmış olması; nesnellığın yanı sıra özellikle sosyal antropolojide görülen zengin anlatım biçimine de açık olabilmesidir (Gürkaynak, 1979).

Bu bölümde davranış alanlarının betimlenmesinde kullanılan ölçü ve özellikler kısaca tanıtılacaktır. Daha geniş ve ayrıntılı bilgi Barker ve Wright (1955); Barker (1968); ve Gürkaynak'da (1979) bulunabilir.

Davranış Alanlarının Betimlenmesinde Kullanılan Ölçüler

1. **Oluşum Sayısı (O)**. Daha önce belirtildiği gibi bir davranış alanı tarama araştırmasının süresi bir yıldır. Bir davranış alanının oluşum sayısı da bir yılda herhangi bir uzunlukta bir zaman bölümü için işlerlik kazandığı günlerin sayısıdır. Günde bir oluşum olmak üzere bir davranış alanının en yüksek oluşum sayısı bir artık yılda 366'dır. Bu günde 24 saat işlev gören davranış alanları için olduğu kadar, günde bir satten az bir süre için işlev gören ve günün, belli bir kesiminde işlevine ara veren davranış alanları içinde doğrudur: Özel düzenlemelere gerek olmaksızın herhangi bir kişi tarafından herhangi bir zamanda işleve geçirilebilen davranış alanlarının bir yıldaki oluşum sayısı artık yıl dışında 365'dir. Davranış alanına kimsenin girip çıkmadığı bazı günler olabilsede bu böyledir. Parklar, mezarlıklar, telefon kabinleri bu tür alanlara örnek olarak gösterilebilir.

2. **Süre (S)**, Bir davranış alanının süresi bir yılı boyunca işlevde bulunduğu saatlerin toplam sayısıdır. Olağan durumda, oluşum başına saat olarak süre (S) ve oluşumların sayısı (O) davranış alanlarının kararlı ve iyi bilinen özelliklerindedir, böylece oluşum başına saatlerin oluşumların sayısı ile çarpımı süreyi verir. $Süre = O \times S$ (oluşum $\times$ süre). Bu, okullardaki sınıflar, hükümet daireleri, bakkal dükkânları, lokantalar v.b. düzenli açılıp kapatılan çevre birimleri için doğrudur. Ancak oluşumun uzunluğunun değiştiği (açık arttırma ile satışlarda, moda defilelerinde olduğu gibi), davranış alanının sürekli açık olduğu ya da yalnızca ara sıra kullanıldığı (merazlıklar, parklar gibi) durumlarda teker teker oluşumlar ve sürelerine ilişkin ayrıntılı bilgi sağlanmalıdır.

3. **Nüfus (N)** : Herhangi bir davranış alanına bir yıl boyunca herhangi bir zaman süresi için girip çıkan farklı kişilerin toplam sayısıdır. Nüfus hesaplanırken kişilerin alanda kalma süreleri göz önüne alınmaz. Bu süre bir dakika ile 24 saat arasında

değişir. Nüfus araştırmacının amaçlarına göre alt guruplara bölünür, örneğin, yaş, cinsiyet, toplumsal sınıf gurupları gibi.

4. Kulanma Süresi (KS) : Bir davranış alanının kulanma süresi bir yıl boyunca onu kullananların tek tek o davranış alanı içinde saat olarak harcadıkları sürelerin toplamıdır. Diğer bir deyişle, KS davranış alanının oluşum sayısı (O), oluşum başına ortalama nüfus (N), ve oluşum başına ortalama süre (S)'nin çarpımına eşittir.

5. Etkililik Kuşakları (EK) : Davranış alanlarına girip çıkanlar buralarda toplam olarak farklı süreler harcamakla kalmazlar aynı zamanda onları işler tutmada farklı yeteneklerle, farklı ilgililik dereceleriyle ve sorumlulukla katılırlar. Bir kişinin bir davranış alanı içindeki katılım ve sorumluluğunun bir göstergesi bu kişinin alan içindeki yerinin merkeziliğidir. Kullananların davranış alanlarına ne denli bir sorumlulukla katıldıklarını belirleyebilmek için altı etkililik kuşağı tanımlanmıştır. Bu etkililik kuşağının, merkeze yakınlığı ölçüsünde o kuşakta bulunanların katılım ve sorumlulukları büyüktür. Belirlenmiş ve tanımları yapılmış etkililik kuşakları (Barker, 1968) dıştan merkeze doğru şunlardır :

I. Kuşak-Meraklı : Bir davranış alanının en dışındaki kuşaktır. Buradaki kişiler alanın içinde olmalarına karşın, o alana özgü kalıcı davranış kalıbının yürütülmesinde hiçbir etkinlikleri yoktur. Böyle kişilerin alana girmeleri istenmez ancak etkinliklere katılmamak koşuluyla hoş görü ile karşılanır. Etkili olmak açısından alan içinde hiçbir güçleri yoktur. En fazla meraklı kişiler olabilirler. Örnek olarak, annesiyle birlikte eczane-ye gelen bir bebeği gösterebiliriz.

II. Kuşak - İzleyici ya da Çağrılı Konuk : Bu kuşaktaki kişilerin davranış alanı içinde kesin bir yerleri vardır; daha içteki kuşaklarda bulunanlarca alana girmeleri istenir ve hoşnutsuzlukla karşılanır; ancak alan içinde etkililik güçleri çok azdır; en çok daha merkezi kuşaklarda bulunanlara karşı beğeni ya da hoşnutsuzluklarını belli edebilirler. Örnek olarak, bir futbol oyunundaki seyircileri gösterebiliriz.

III. Kuşak - Üye ya da Müşteri : Bu kuşaktaki kişiler oy kullanan üyeler ya da para ödeyen müşterilerdir. Anlık ve kısa dö-

nemde alan üzerindeki etkilerinin kısıtlı olmasına karşın, uzun dönemde alanı etkileyebilecek büyük gizil güçleri vardır. Bir müşteri berberden hoşnut olmadığı için belli bir berber dükkânında, bir daha traş olmayabilir; bu o dükkânın var oluşunu etkilemez. Ancak böyle örnekler çoğaldığı zaman, müşteriler giderek azalacağı için dükkân kapanmak zorunda kalabilir.

IV. Kuşak - Etkin Görevli : Bu kuşaktaki kişiler davranış alanının bir parçası üzerinde etkilidirler, sınırlı bir görevle sorumludurlar; bu sınırlar içinde karar verme yetki ve güçleri vardır. Davranış alanı bir bütün olarak alındığında ise, karar verme süreci içindeki güçleri azdır ve önderlik yapamazlar. Örnek olarak, bir mahkemedeki tanıkları, bir kahvehanedeki çaycı çıraklarını, terzi çıraklarını v.b. gösterebiliriz.

V. Kuşak - Ortak Önderler : Beşinci kuşağa giren kişiler davranış alanına ortaklaşa önderlik eden kişilerdir. Tüm davranış alanı üzerinde yetke ve güçleri vardır ancak bu güç aynı kuşaktaki başka kişilerle paylaşılmaktadır. Aynı «terzi dükkânı»nı işleten iki terzi, «23 Nisan Çocuk Bayramı» gösterilerini düzenliyen öğretmenler böyle kişilere örnektirler.

VI. Kuşak - Tek Önder : Altıncı kuşak merkezdeki kuşaktır. Bu kuşaktaki bir kişi tüm davranış alanını etkileyici güce sahiptir ve son karar verme yetkisi bu bir kişi üzerinde toplanmıştır. Tek önderin IV. kuşakta yardımcıları olabilir. Tek öndere örnek olarak, «Bakkal Dükkânı»nda dükkân sahibi; «İlkokul İkinci Sınıf Türkçe Dersi»nde öğretmen, «Düğünde Bayrak Süsleme» de Kız Başı ve benzerleri gösterilebilir.

En yüksek etkililik düzeyi, bireyler ya da nüfus alt gurupları için ölçülebilir. Bir alt gurubun en yüksek etkililik düzeyi araştırma yılı boyunca o alt gurup üyelerinden herhangi birinin etkili olduğu ya da etkinlikte bulunduğu en merkezdeki etkililik kuşağıdır. Örneğin, bir davranış alanı olarak araştırma yapılan yerleşim merkezindeki «kahvehane»leri alalım. Nüfus alt guruplarından da ergenleri düşünelim. Eğer ergenlerden bir ya da daha fazlası bir yıl boyunca kahvehanelerden birinde garsonluk görevi yapmışsa ve bu guruptan hiç kimse kahvehanelerde daha merkezdeki bir etkililik kuşağında görev almamışsa ergenlerin «kahvehane» davranış alanındaki en yüksek etkililik düzeyi 4. cü kuşak yani etkin görevlidir.

6. Eylem Kalıpları. Davranış alanlarındaki kalıcı davranış kalıplarının birçok özelliği vardır. Barker (1968) bu özellikleri 11 genel grupta toplamış ve bunlara Eylem Kalıpları adını vermiştir: Estetik, İş, Eğitim, Devlet, Beslenme, Kişisel Görünüm, Bedensel Sağlık, Profesyonellik, Eğlence, Din, Sosyal İlişgi gibi.

Bu eylem kalıplarının üç alt ölçekten oluşan bir ana ölçek üzerinde değerlendirilmesi yapılır. Diğer bir anlatımla, her eylem kalıbının bir davranış alanında ne ölçüde yer aldığı saptanır. Ana ölçüğü oluşturan alt ölçekler şöyle sıralanabilir:

a. Katılma alt ölçüğü: Eylem kalıbının tanımında belirtilmiş davranışların, davranış alanında ne ölçüde yer aldığını ölçer.

Değerlendirme: Bir davranış alanının toplam İşgal Süresinin (İS) eylem kalıbını içeren yüzdesi karşılaştırılır ve aşağıdaki ölçek üzerinde bir değerlendirme yapılır.

0 Alanda bu eylem kalıbı yer almaz

1 Eylem kalıbı toplam İşgal Süresinin % 1-20'si arasında oluşur.

2 Eylem kalıbı toplam İşgal Süresinin % 21-40'ı arasında oluşur.

3 Eylem kalıbı toplam İşgal Süresinin % 41-60'ı arasında oluşur.

4 Eylem kalıbı toplam İşgal Süresinin % 61-80'i arasında oluşur.

5 Eylem kalıbı toplam İşgal Süresinin % 81-100'ü arasında oluşur.

Örnek: Bir Ortaokul Birinci Sınıf «Müzik Dersi» davranış alanının büyük bir olasılıkla toplam İşgal Süresinin % 80-100'ünün Eğitim eylem kalıbını (öğretmen tarafından eğitip öğretme, öğrenciler tarafından eğitilme öğretilme biçiminde) içerdiği görülebilir ve bu alan Eğitim eylem kalıbı alt ölçüğünde 5 olarak değerlendirilebilir.

b. Tamamlama alt ölçüğü: Eylem kalıbının bir başka alanda sürdürülebilmesi için gerekli araç-gereçleri belli bir alanın ne ölçüde sağladığının saptanmasına yardım eder. Bir davranış

alanının tamamlama için bir değerlendirme alabilmesi için, ya bir ürünün kullanılmak üzere diğer bir alana gönderilmesi ya da bir kişinin davranış alanı içinde başka bir alanın eylem kalıplarına katkıda bulunmak için özel olarak yetiştirilmesi zorunludur.

Değerlendirme : Katılma alt ölçeğinde olduğu gibi yapılır. Yalnız belirtmek gerekir ki bir eylem kalıbı aynı zamanda hem Katılmadan hem de Tamamlamadan değerlendirme alamaz. Diğer bir deyişle, bunlardan biri eylem kalıbı için gözlenir ve değerlendirmesi yapılırsa diğeri için bir değerlendirme yapılmaz.

Örnek : Bir pidede pide ısmarlamak ve orada yemek. Beslenme eylem kalıbının katılma alt ölçeği üzerinden değerlendirilmesini gerektirir. Öte yandan evde yemek için pide almak tamamlama ölçeği üzerinde bir değerlendirmeyi gerektirir.

c. Öğretim ve öğrenim alt ölçeği : Eylem kalıbının davranış alanında amaçlanmış olarak ne dereceye kadar öğretildiğini ya da öğrenildiğini ölçer.

Değerlendirme :

- 0 Alandaki hiç bir davranış öğrenim ya da öğretimi kapsamaz.
- 1 Alanın işgal süresinin yarısından azı öğrenim ya da öğretime ayrılmıştır.
- 2 Alanın işgal süresinin yarısından çoğu öğrenim ya da öğretime ayrılmıştır.

Örnek : Bir öğretmenlik sertifikası programı içindeki herhangi bir sınıfı düşünelim. Böyle bir sınıfta öğretmen adayları yalnızca eğitilmekle kalmazlar aynı zamanda nasıl öğretmek gerektiğini de öğrenirler. Bu davranış alanı Eğitim eylem kalıbı için 2 (en yüksek) olarak değerlendirilebilir.

Bir davranış alanına ilişkin herhangi bir eylem kalıbının değerlendirmesi katılma, tamamlama, öğrenim ve öğretim alt ölçekleri üzerinde o eylem kalıbına ilişkin değerlendirmelerin toplamına eşittir. Eylem kalıbı değerlendirmesi, genel olarak, davranış alanının toplam işgal süresinin ne kadarının (oran olarak) eylem kalıbına ayrıldığını gösterir. Yukarıda tanımlanan alt ölçekler Kişisel Görünüm ve Profesyonellik eylem kalıpları

için geçerli değildir. Bunları değerlendirme ölçekleri için Gürkaynak (1979) ve Berker (1968) a bakınız.

7. Davranış Mekanizmaları. Bir davranış alanındaki kalıcı davranış kalıbı «Davranış Mekanizmaları» adı verilen beş değişken açısından da değerlendirilir. Bunlar; Duygusal Davranış, Ağır Fiziksel Etkinlik, El ile İşlem, Konuşma ve Düşünme'dir.

Bütün bu davranış mekanizmalarının her davranış alanının kalıcı davranış kalıbı içinde ne ağırlıkta yer aldığı Eylem Kalıplarındakilere benzer üç ölçek üzerinde değerlendirilir. Ancak burada bu ölçeklerin ayrıntılarına girilmeyecektir. Bu konuda ayrıntılı bilgi Berker (1968) ve Gürkaynak (1979) da bulunabilir.

8. Davranış alanlarının baskı, boyutu. Bir yerleşim merkezinde bulunan davranış alanlarının hepsi o yerleşim merkezi insanların kullanımına aynı ölçüde açık değildir. Bir davranış alanının baskı boyutu dendiğinde bir kişiye o davranış alanına yaklaşıp girmesi ya da sakınıp çekinmesi yönünde baskı derecesi anlaşılır. Burada baskı bir kişinin kendisi için davranış alanına ilişkin olumlu ya da olumsuz değer anlamında değil kişiyi etkileyen dış güçler anlamında kullanılmaktadır. Bir davranış alanının baskı boyutu belli bir kişi, gurup ya da bir nüfus alt gurubu için değerlendirilip bulunabilir. Aşağıdaki ölçek davranış alanlarının çocuklar üzerindeki baskı decerelerini göstermektedir.

1. **Zorunlu :** çocuklar davranış alanına girmeye onu kullanmaya zorlanırlar; bu konuda seçim hakları yoktur. İlk okul sınıflarında olduğu gibi. Değerlendirme davranış alanına girmeye hak kazanmış çocuklar için yapılır. Örneğin, üç yaş gurubu çocuklar ilkokula gitmek zorunda değildirler ama 7-12 yaş gurubundakiler zorundadırlar ve değerlendirme bu gurup için yapılır.
2. **Zorlanan :** davranış alanını kullanabilecek durumdaki çocuklara alana girmeleri yönünde baskı yapılır ancak zorunlu kılınmazlar; birazcık seçim hakları vardır. Örneğin, ilkokul öğrencilerine 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'na katılmaları yönünde baskı vardır ancak gene de katılmaya zorunlu değildirler.

3. **Çağrılı :** davranış alanını kullanabilecek durumdaki çocuklar alana girmeye özendirilip çağrılırlar. Sünnet günleri örnek olarak gösterilebilir.
4. **Tarafsız :** çocuklar bu tür bir davranış alanına diğer nüfus alt guruplarıyla eşit olarak girme ve onu kullanma özgürlüğüne sahiptirler. Bir Şehir Parkı'nda olduğu gibi, çocuklara ilişkin olumlu ya da olumsuz bir ayırım yoktur.
5. **Hoşgörü ile karşılanan :** çocukların alana girmeleri iyi karşılanmaz; onlara karşı bir direnç vardır, ancak bu direnç çok katı değildir ve çocuklar istenmeseler de hoşgörü ile karşılanırlar. Bir ilçe belediye meclisi toplantısı örnek olarak gösterilebilir.
6. **Direnilen :** çocuklara davranış alanına girmemeleri yönünde baskı yapılır, fakat girmeleri yasaklanmamıştır. Bir çocuğun alana girmesine izin vermek için çok geçerli nedenlerin bulunması gerekir. Örneğin, bir fakülte kurulu toplantısı böyle bir davranış alanıdır.
7. **Yasaklanan :** çocuklar davranış alanından dışlanmışlardır. Gece kulüpleri, kahvehaneler, örgüt toplantıları böyle alanlardır.

Bir davranış alanının kendisini kullanmaları için çocuklar üzerindeki baskısı kesin bir ölçek üzerinde değil, aynı yönde başka yaş gurupları üzerindeki baskısına göre değerlendirilir.

Davranış alanlarını Baskı açısından değerlendirmenin etkili bir yolu aşağıdaki soruları sırasıyla yanıtlamaktır :

(1) Çocuklar bu davranış alanına girmek zorunda mıdır? Eğer çocuklar yasalarla bu alana girmeye zorunlu kılınmışlarsa; ya da (a) çocukların girip kullanmaması durumunda alanın işlevi duracaksa ve (b) eğer toplum bu yüzden alanın işlevinin durmasına izin vermiyecekse yukardaki sorunun yanıtı «evettir» ve söz konusu alanın ölçek üzerindeki baskı değerlendirilmesi 1 olacaktır. Sorunun yanıtı hayır ise, ikinci soruya geçilir :

(2) Acil durumlar dışında çocukların bu davranış alanına girmeleri yasaklanmış mıdır? Eğer çocuklar davranış alanını sürekli kullanmaları durumunda onun programının yürüme-

sini durduracak kadar alana yabancı iseler, değerlendirme puanı 7 olacaktır.

(3) Bu alan çocukların girişine çıkışına karşı tarafsız mıdır? Genel olarak topluluğun herhangi bir üyesi bu davranış alanının programının işleyişinde çocuklar kadar etkili midir? Eğer yanıt «Evet» ise değerlendirme 4 olacaktır; «Hayır» ise 4. soruya geçmek gerekir :

(4) Bu davranış alanının programı çocuklardan yararlanıyor mu? Alan çocuklara ilgi gösteriyor ve özel olarak çağrıda bulunuyor mu? Çocukların yokluğu alanın programının işleyişini aksatıyormu? Yanıt «Evet» ise değerlendirme 2 ya da 3 olarak saptanır.

(5) Eğer yukardaki sorulardan hiçbirinin yanıtı «evet» değilse, söz konusu davranış alanı Baskı ölçeğinde 5 ya da 6 olarak değerlendirilir.

9. Davranış alanlarının hizmet boyutu. Bir davranış alanının kendisini kullanan sınıf ya da guruplardan hangisinin iyiliğine ya da yararına işlediği gerçeğidir. Aşağıdaki ölçek bir davranış alanının çocuklara ilişkin hizmet boyutunun değerlendirilmesini göstermektedir.

- 0 Davranış alanı çocuklarla ilgili değildir; bu değerlendirme 1,2 ya da 3'ün açıkca kapsamadığı tüm alanlar için geçerlidir.
- 1 Çocuk üyelere hizmet eder. Alan çocuk üyelerinin iyiliğine hizmet eder; üretimi belli bir yönde işlenmiş eğitilmiş, eğlendirilmiş, güçlendirilmiş, beslenmiş, yıkanmış vb. çocuklardır. Örneğin, ilkokul birinci sınıf çocuklarını içeren bir kır gezisi bu ölçek üzerinde 1 olarak değerlendirilebilir.
- 2 Başka alanlardaki çocuklara hizmet eder: Böyle bir davranış alanı birinci derecede çocukların iyiliği ya da yararı için var olan başka alanları özendirir ve destekler; kendisinin çocuk üyeleri yoktur. Bu tür davranış alanları çocuklar yararına işleyen alanları, yani hizmet ölçeği üzerinde 1 alan davranış alanlarını destekler. Alanın kendisi çocuklarla uğraşmaz ama uğraşanları özendirir. Örneğin, okul-aile birliği yönetim kurulu toplantısının hizmet ölçeği üzerindeki değerlendirmesi 2 olacaktır.

3 Çocuklar başka üyelere hizmet ederler: Davranış alanının başka yaş guruplarından üyeler yararına ana işleten çocuk edimcileri (operatörleri) vardır. Bu durumda çocuklar başka yaş guruplarını (yetişkinler, yaşlılar, bebekler vb.) eğlendiren, eğiten, besleyen davranış alanlarını işletirler. Örneğin, ara sıra ilkokullarda öğrencilerin sahneye koydukları oyun ve piyeslere hizmet ölçeği üzerinde 3 puan verilebilir.

(0) değerlendirmesi çocukları tümüyle ilgi alanından dışlayan davranış alanlarını kapsar. Yani Baskı ölçeğinde 4,5,6 ya da 7 puan alan davranış alanları hizmet ölçeğinde sıfır puan alırlar. Ayrıca Baskı ölçeğinde 1,2 ve 3 değerlendirmelerini almayan davranış alanları da hizmet ölçeği üzerinde (0) puanla değerlendirilirler.

10. Yerel Özerlik. Davranış alanlarının işleyişleri ile ilgili kararlar belli odaklardan kaynaklanır. Bir alanın yerel özerklik ölçüsü 4 çeşit kararın hangi merkezlerde alındığına bağlıdır. Söz konusu kararlar şunlardır :

1. Görevlilerin atanması
2. Müşteri ya da üyelerin kabulü
3. Ücret ya da fiatların saptanması
4. Davranış alanı programının belirlenmesi

Barker'a göre bu kararlar davranış alanına farklı yakınlıklardaki beş coğrafik bölgede alınabilirler. Gürkaynak (1979) tarafından ülkemizdeki yönetim sisteminin yapısına uyarlanmış biçimleriyle bu beş bölge şunlardır :

1. Davranış alanının sınırları içinde
2. Yerel (Muhtarlık) sınırlar içinde
3. Bucak sınırlarında
4. İlçe sınırlarında
5. İl sınırlarında
6. Ülke sınırlarında

Bir davranış alanının yerel özerkliği yukarıda sözü edilen 4 tür kararın alındığı merkezin alana yakınlığı ölçüsünde artar,

uzaklığı ölçüsünde azalır. Puanlama sisteminin ayrıntılarına burada girilmeyecektir. Bu konuda gerekli bilgi Barker ve Gürkaynak'ta bulunabilir.

Davranış Alanı Gensel Tipleri

Davranış alanlarını betimlemede yararlanılan yollardan biri de bir yerleşim merkezinde işlerliği saptanan davranış alanlarını sınıflandırmaktır.

Davranış alanları taşıdıkları özellik ve ayırtkanlıkların (karakteristikler) sayısı kadar çeşitli sınıflara ayrılabilirler. Örneğin, bir Davranış Alanı Tarama araştırmasında, araştırmaya konu olan yerleşim merkezinde saptanan davranış alanları, uzun ya da kısa süreli oluşlarına; nüfuslarının erkek, kadın ya da karma oluşuna göre değişik biçimlerde sınıflandırılabilirler. Ancak, davranış alanları ile sürekli uğraşan kişiler bunu daha genel özellikler açısından yapmak eğilimindedirler. Her toplumda davranış alanı gruplarını ayırtetmede kullanılan belli isim ya da kavramlar vardır. Örneğin, avukat daireleri, bakkal dükkanları, terziler, bankalar, futbol maçları, parklar vb. gibi. Bu gruplardan herbiri içine giren alanlar birçok özellik ve ayırtkanlıklar bakımından benzerlik gösterirler. Bir yerleşim merkezinde «Kahvehaneler» grubuna giren 10 kahvehanenin bulunduğunu düşünelim. Bunların hepsi temel davranış alanı özneliklerinin tümünü taşırlar. Ek olarak bu alanların herbirine özgü kalıcı davranış kalıpları ve bu kalıplar etrafındaki ortamlar biçim ve içerik, oluşum zamanı ve süresi, nüfus çeşidi, nüfus yoğunluğu ve işgal süresi, eylem kalıpları, davranış düzenekleri, özerklik ölçüleri vb. açısından şaşırtıcı bir benzerliğe sahiptirler. Gerçekten, bir gruba giren böyle çevre birimleri o kadar yünden, o kadar birbirlerine benzerler ki, aynı marka ve model otomobiller gibi, parçalarının (masalar, sıralar, ocaklar, bardak ve fincanlar vb.) çoğu ve belli davranış biçimleri, birinden diğerine kolaylıkla aktarılabilir. Ancak, bu tür sınıflamalar yüzeysel ve yalnızca görünüşte olabilirler. Bu yüzden, daha temel bir sınıflama yöntemi kullanmakta yarar vardır. Fakat bu nasıl bir yöntem olmalıdır?

Biyolojide, aynı gensel tipten organizmaların çekirdeklerinde aynı kodlanmış programların bulunduğu bilinir. Benzer bir bi-

çimde, davranış alanları Gensel Tiplere ayrılabilirler. Nitekim Barker (1969) bu yolu izlemiştir. Öyle ise, biyolojide olduğu gibi aynı Genel Tip'e giren davranış alanlarının en iç (5. ya da 6.) kuşaklarında aynı kodlanmış programlar vardır. Bazen bu programlar bir yerlerde yazılı olarak bulunur. Bu durumda, aynı programa sahip olup olmadıklarını saptamak için, farklı davranış alanlarının programları ayrıntılı olarak karşılaştırılabilir ve aynı programa sahip olanlar aynı Gensel Tip altında toplanabilirler. Ancak, bu tür yazılı programlar çoğunlukla bulunmaz. Dolayısıyla, iki alanın aynı Gensel Tipe girip girmediğini saptamak için başka ölçütlere de bakmak gereği vardır.

Bir davranış alanını işler hale getirmenin temel sorunlarından biri o alanın edim (performans) bölgesi kişilerinde ve özellikle 5. ve 6. kuşak bireylerinde uygun programı depolamaktır. Bu ya örgün eğitimle ya da davranış alanı içinde çıraklıkla olur. Bu yüzden de zaman ister. Bir alanın programı bir kişiye malolduğunda bu o kişinin oldukça kalıcı özelliklerinden biri olur ve kişi programın adı ile damgalanır: Manav, kasap, berber, hakem, futbolcu vb.

Bütün bunlar farklı davranış alanlarının aynı Genel Tiplere mi yoksa farklı Gensel Tiplere mi gireceklerini saptamada kolaylık sağlayan esaslardır. Eğer A ve B alanları, 5 ve 6. kuşak kişileri birbirlerine aktarıldığında hiçbir değişiklik olmaksızın işlevlerini sürdürüyorlarsa, bu iki alanın aynı programa sahip olduklarını ve aynı Gensel Tipe girdiklerini gösterir. Örneğin, Avukat Ahmet'le Avukat Mehmet yer değiştirse iki avukat dairesi hiçbir şey olmamış gibi işlevlerini sürdüreceklerdir. Aynı şey, ayakkabıcı A ve ayakkabıcı, B, berber A ve berber B, terzi A ve terzi B vb. içinde söylenebilir.

Kısaca, bir takım yöntemlerle aynı programa sahip, aynı işlevi gören alanlar aynı Gensel Tipler altında toplanarak, davranış alanlarının sınıflandırması yapılmış olur. Böyle bir sınıflama da bize araştırma konusu yerleşim merkezinin davranışsal zenginliği, hangi tür hünelerinin gelişimine elverişli olduğu konularında görgül bilgi sağlar. Gensel Tiplere ayırmada ayrıntılar için Barker'a (1968) bakılabilir.

Sonuç

Burada belirtilen aşamalardan geçilerek ve her aşamanın gereği yerine getirilerek tamamlanmış bir davranış alanı tarama araştırması, ele aldığı yerleşim merkezi insanların içinde yetişip yaşadıkları ve davranışlarının biçimlenmesinde etkili olan doğal çevrenin gerçeğe oldukça yakın bir betimlemesini verir. Böyle bir araştırmanın yararlarından başlangıçta kısaca söz edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Barker, R. G. *Ecological Psychology: Concepts and Methods for Studying the Environment of Human Behavior*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1968.
- Barker, R. G. ve Wright, H. F. *Midwest and its Children: The Psychological Ecology of an American Town*. New York: Row Peterson, 1955.
- Dönmez, A. Psikolojide Ekolojik Yaklaşım. *Psikoloji Dergisi* 1979, Sayı 6, sayfa 26 - 30.
- Gürkaynak, M. R. *Sosyal Psikolojide Ekolojik Yaklaşım: Davranış Alanı Yöntemi ve bir Uygulama*. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi. Ankara: Kelaynak Yayınevi, 1979.